

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 4.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1992-1993

*„Pető: Mi el tudnánk fogadni közös miniszterelnök-jelöltnek egy fideszest.
Orbán: Ne akarjatok ilyen rosszat a Fodornak.”
(Pető Iván és Orbán Viktor beszélgetése, 1993)*

1992–93 fordulójára világossá vált, hogy az MDF két világháború közötti időszakra tekintő nosztalgiájával szemben a liberalizmus nem kommunista **váltóideológiaként** ugyan felmutatható, de az ezt képviselő SZDSZ önmagában nem **váltópártképes**. A párt népszerűsége paradox módon együtt mozgott az MDF-ével, mindkettejük népszerűsége megfeleződött. A rendszerváltó kormánypárt nem tűnt esélyesnek arra, hogy folytassa a kormányzást, a legnagyobb rendszerváltó ellenzéki párt pedig arra, hogy egymagában leválassza a kormányt. Szembe kellett nézni azzal a kérdéssel, hogy milyen motivációk és hová terelik a rendszerváltókban csalódott választókat.

A gazdasági átalakulást kísérő sok százazres munkanélküliség és a két számjegyű infláció ellenére a kiábrándultak nagy többsége nem a szélsőjobb oldali eszmékben kereste a kiutat. A kormánykoalíció akkor még szinte a teljes jobboldali spektrumot lefedte, hiszen a valamennyire is szélsőségesnek tekinthető erők egy ideig vagy koalíciós partnerként (kiszegzők), vagy az MDF egy áramlataként voltak jelen, s osztoztak a kormányzás felelősségében. Antall József legfőbb problémáját éppen az jelentette, hogyan lehet a szélsőséges áramlatoknak és politikai szereplőknek a kormányzáshoz szükséges részét semlegesítve kontrollálni, a többit elszigetelni vagy kiszorítani.

A **kiszegzőpárt** nemzetieskedő, árvalányhajás populizmusával, patakvéres-rögvalóságos, antikommunista szélsőségeségével a boldog békeidők népszínműveinek izlésvilágát és közönségét idézte. Torgyánék a bugyuta kedélyességet elegyítették az elszámoltatást és reprivatizációt követelő performance-okkal, melyek – az „édes hazánk testét liberális férgek rágják” típusú kiszólások ellenére – nélkülözték a cigányellenes és antiszemita indulatokat. Erre a stílusra és mondanivalóra jobbra a vidéki, paraszti gyökerű és kevésbé iskolázott emberek voltak fogékonyak, s jelentettek a kiszegzők számára egy évtizedig stabil bázist.

A politikai piacon ekkor még nem volt számottevő szélsőjobb oldali szerveződés. Az MDF-ből később kiváló **MIÉP** támogatóinak derékhada a szélsőjobbnak semmilyen értelemben nem

versenyképes, a korábbi történelmi középosztálynak mind az 1945 utáni, mind az 1990 utáni rendszerváltások többgenerációs veszteseinek politikailag nem „partiképes” rétegeiből került ki. A Csurka-párt nem a puszták, hanem budai hegyvidék népéhez talált utat, akik sem a Kádár-rendszer „aki nincs ellenünk, az velünk van” viszonyai között, sem az 1990 utáni rendszerváltásban nem találtak a deklasszálságból visszaemelkedési lehetőséget. A reprivatizáció nem teremtett számukra ismerős világot, nem hozta vissza sem fiatalságukat, sem azt a társadalmi környezetet, amelyben kiigazodni és érvényesülni tudtak volna. Elszállt fölöttük az idő. Egyfajta városi-budai jelenségként képviselték a kulturálisan és társaságilag még elkülönülő, bigott rózsadombiakat és az indulatok fűtötte hegylakókat. Antall mint vállalhatatlan ballasztot végül is kiszorította őket a mérsékelt jobbközép pártot áhítók társaságából. Még élt a két háború közti konzervatív, úri jobboldal kulturális öröksége: ezeket a segédhadakat kényszerűen megtűrték, de a családi ebédlőasztalnál nem voltak kívánatosak, hiszen „úriember ezekkel nem vegyül”.

A Demokratikus Charta: az SZDSZ sajátos csapdája

A Charta a baloldali liberális értelmiség kezdeményezése volt. A Kádár-kor tiltott és túrt baloldali indíttatású liberális, reformista értelmisége (Konrád Györgytől Vitányi Ivánig) nyitott volt egy szekuláris-racionalista értékrend bázisán egyfajta együttes „civil” fellépésre a két világháború közötti úri Magyarország mintáit idéző politikával és hatalomgyakorlással szemben.

Az MDF frakcióvezetője által jegyzett **Kónya-dolgozat** (1991. szeptember) a kormányzati politika rangjára emelte a közmédiák kormányzati befolyásolásának szándékát, illetve az úgynevezett igazságtétel, a komcsielszámoltatás ügyének felkarolását, amely a Zétényi–Takács-törvénytervezetben öltött testet. Ez utóbbi témáról folytatott, kultikus politikai eseményé vált **Kónya–Pető-vitában** mindkét fél győztesnek érezhette magát a saját közönsége előtt. A vita kezdetleges állapotában mutatta meg az ország évekkel később teljessé váló megosztottságát, párbeszéd-képtelenségét – se közös szavak, se közös érzések. Kezdett kirajzolódni a rendszerváltás során megalkotott liberális demokrácia autoriter felülírásának jobboldali igénye, ennek ellenhatásaként pedig – megint csak múltbéli minták nyomán – kelt életre a **népfrontos összefogás**.

Látni kell azonban, hogy nem önmagából a chartából következett a későbbi MSZP-SZDSZ-koalíció, a Fidesz jobboldali fordulata, vagy az MSZP váltópárttá erősödése: a charta nem ok, inkább következmény. Következménye annak, hogy a kormánykoalíció pártjai már a kezdetektől ellenségesebben tekintettek az SZDSZ-re, mint az MSZP-re: még a jobbközép erők is az SZDSZ-ben látták „magyarutas-harmadikutas” törekvéseik legfőbb akadályát. Persze fordítva is hasonló volt a helyzet: az SZDSZ az ország nyugatos fejlődése legfőbb gátjának nem a szocialistákat, hanem az MDF-et tekintette, nem is annyira annak kormányzati bizonytalankodása, hanem a Horthy-korszakot idéző társadalomképe, és szélsőjobbtól való elhatárolódásának elmaradása miatt.

A Chartával az SZDSZ sajátos csapdát teremtett magának. A párt operatív irányításából kivonuló Kis János és az abban közvetlenül korábban sem részt vevő (Bauer Tamás, Konrád György) emblemikus entellektüelek az említett törekvések tényerése feletti aggodalomtól vezérelve, és egyben az SZDSZ térvesztését is érzékelve egy tágabb civil összefogást kezdeményeztek a liberális demokrácia védelmére. Bauer és Kis egy cikkükben a liberális érzelmű értelmiség kettészakadásáról írtak, akiknek „egy részét felszívták az ellenzéki pártok. A kívülmaradtak (pedig) fanyalogva fordulnak el a politikától. [...] A legsürgősebb talán az volna, hogy túljussunk a liberális értelmiség kettészakadásán. [...] A pártokban működő értelmiségieknek tisztába kell jönniük azzal, hogy a közvélemény-alakító független értelmiség támogatása nélkül üvegbura alatt beszélnek. A párton kívüli értelmiségieknek fel kell ismerniük, hogy a politikai küzdelmekben az ő sorsukról is szó van, s hogy függetlenségüket nem úgy őrzik meg, ha azt hajtogatják, hogy egyik kutya, másik eb. [...] Talán a köztársasági elnök ellen intézett példátlan támadás és a Kónya-irat nyilvánosságra kerülése felrzza a szabadság híveit.” (Bauer Tamás-Kis János: *A magyar demokrácia védelmében*, Magyar Hírlap, 1991. szeptember 9.)

Valójában nem a „liberális érzelmű értelmiség”, hanem az értelmiségi versus politikusi szerepek „kettészakadásáról” volt szó, és arról, hogy az értelmiség egy része, nem véve tudomást e szerepek végleges elkülönüléséről, el akarta kerülni, hogy választania kelljen a kettő között. Sőt a Charta-kezdeményezés, akarva-akaratlan az archaikus – a pártkereteken kívül álló, de mégis a pártok nevében is fellépő értelmiségi politikusi – szerepfelfogás továbbélését, tömeges intézményesítését is jelentette.

A Charta csapdajellege az SZDSZ stratégiájára is hatással volt: a baloldali zsilip felhúzása az MSZP-vel közös platform kialakulásának, míg a zsilip zárva tartása az SZDSZ kormánnyal elégedetlen tömegektől való elszigetelődésének veszélyével járt.

A holdudvar: a kettős lelkületű chartás értelmiség

A holdudvar az SZDSZ-nek nem pusztán értékkonstituáló-számon kérő közegét jelentette, hanem stratégiameghatározó szerepet is igényelt magának. Intellektuális megnyilvánulásairól a szélesebb közvélemény olykor azt hitte, hogy azok a párt megrendelésére születtek, és politikájának tesztelését szolgálják, máskor meg úgy értelmezték, hogy no lám, még legközvetlenebb értelmiségi híveik is elégedetlenek az SZDSZ vezetésével. A párt vezetése mindezeket kreatív fegyelmetlenségnek tekintette. Az autonóm értelmiségi politikai akciók egyik legkorábbi – szerencsés kimenetelű – példája volt, amikor Konrád György a négyigenes népszavazási kampányban az SZDSZ 1989. októberi küldöttgyűlésén, a vezetéssel nem egyeztetve, mintegy a párt nevében „kinyújtotta kezét a kispasztorkérges tenyere felé”, akik erre addigi szövetségesüket, az MDF-et hátrahagyva csatlakoztak is az SZDSZ kezdeményezéséhez. A szoros eredményből ítélve lehet, hogy éppen ezen múlt a népszavazás sikere a döntő, a köztársasági elnök megválasztása mikéntjének kérdésében. De mások és máskor tett hasonló kezdeményezései nem mindig sülték el ilyen szerencsésen. A holdudvar kiemelkedő szereplői olykor politikai kezdeményezéssel, máskor politikai felszólítással formált elvárásokkal, megint máskor egyszerű helyzetértékeléssel léptek a nyilvánosság elé. A közönség nem érthette, milyen minőségben nyilvánulnak meg a politikai szintéren, mint ahogy ők maguk sem érezték fontosnak, hogy státuszukat egyértelművé tegyék. Mindez végigkísérte az SZDSZ történetét.

De a kettős lelkület nem pusztán az értelmiségi versus politikusi szerep dilemmájában, hanem az SZDSZ-től a jobboldali törekvésekkel szembeni „antifasiszta koalícióban” elvárt szerepről kialakult véleményekben is megmutatkozott. Még a liberális értelmiség SZDSZ iránt elkötelezett része sem fogadta el, hogy a létező többpártrendszerben a magasosztású eszmék képviseléséhez egy a választásokon eséllyel indulni képes párt is szükséges, melynek létezését a fennmaradást és a hatékony politizálást szolgáló önértékei. Ha a liberális párt nem tud magának érdemi képviselőt biztosítani, az az ország szempontjából súlyos következményekkel jár.

Az SZDSZ a chartával kettős szorításba került. Egyfelől demokratikus ellenzéki szocializációja során fel sem merült, hogy lazán intézményesült szervezeteinek volna önértékük. Másfelől a liberális érzelmű, ám az MSZP-hez kötődő reformista értelmiség elvárása az volt, hogy az SZDSZ fenntartások nélkül szolgálja az „antifasiszta koalíció” elvárásait. A charta életre hívásával és működésével az akkor még másodlagosnak tekintett körülmények váltak hosszú időre meghatározóvá a hazai politikában: felerősödött a baloldali és liberális értelmiség egy részének meggyőződése, hogy az ő küldetésük a jobboldal elleni fellépés mindent felülíró követelménye jegyében kívülről terelgetni mind a szocialista, mind a két liberális pártot.

A „tűrjük” világában szocializálódott baloldali értelmiség elnézőbb volt a szocialisták következtetlenségeivel szemben, melyeket – részben személyes élettörténete analógiájaként – elfogadandó realitásként kezelte. Intellektuálisan vonzódott ugyan az SZDSZ-ben politikai teret nyitó liberális értelmiséghez, de érzelmi lojalitása és a biztonság iránti vágya a jelentős társadalmi beágyazottsággal rendelkező MSZP-hez kötötte. Az SZDSZ vezető politikusainak demokratikus

ellenzéki múltjára hol tisztelettel tekintettek, hol meg – mivel akaratlanul is a Kádár-kori puha diktatúrában kötött kisebb-nagyobb kompromisszumaikra emlékeztetett - irritálta őket. Intézményi (közigazgatási, médiabeli) beágyazottságuk egyben a Kádár-kori puha diktatúrában kötött kisebb-nagyobb kompromisszumok tanúsága volt, demokrácia melletti kiállásuk ezért egyben átörökölt, rendies pozícióik védelmezését is jelentette.

A puha diktatúrában úgy lehettek a kulturális-tudományos establishment részei, hogy érzelmiileg már nem kellett látványosan elkötelezniük magukat a rendszer mellett. Ahogy egyik reprezentánsuk a Kádár-korban saját helyzetét jellemezte: „Ha kívülről nézzük, bent vagyok, ha belülről nézzük, kint vagyok.” Saját helyzetüket a felvilágosult kritikus szerepeként élték meg, a rendszer egészét bíráló kritikát pedig a legvidámabb barakkban elért korlátozott szabadságot veszélyeztető felelőtlenységnek tartották. A rendszerváltás azonban tudat alatt szembesítette őket azzal, hogy Kádár-kori szerepvállalásuk, ha belülről nézzük, a realitásokkal számot vető kompromisszum, ha kívülről nézzük, megalkuvás volt. A liberális és a reformista értelmiség chartás együttműködése – a rendszerváltás utáni „tiszta lappal” való újrakezdés jegyében – az MSZP-hez kötődő baloldali értelmiség számára kiváltást jelentett a morális karanténból és a politikai gettóból. A „kiváltottak” a demokrácia jobboldali ellenfeivel szembeni küzdelemre hivatkozva felmentést adtak maguknak korábbi tevékenységükkel való szembenézés alól.

Mindezt megkönnyítette számukra, hogy a demokratikus értékek védelmében fellépve egy intellektuális-politikai társaságba kerülhettek az SZDSZ körüli liberális értelmiséggel, sőt őszintén hihették is akár, hogy mindig is igazi liberálisok voltak. Ráadásul igazolni látszott őket, hogy az MSZP tömegbázisa nőttön-nőtt. A rendszerváltás okozta sokk és gazdasági válság, s nem utolsósorban az emberek „munkát és (3,60-as) kenyeret” nosztalgiaja végül eldöntötte a két párt közti versenyt: az MSZP támogatottsága 1992 második felére utolérte, 1993 nyarára pedig már jelentősen meghaladta az SZDSZ-ét.

1991-től a Charta megteremtette a lehetőséget az MSZP számára, hogy rövid purgatóriumi lét után – először, mintha a kormányellenes érzelmek demonstrációjánál csak esetleges lenne a szocialisták iránti elkötelezettség – visszatérhessen a közéletbe. A Horn Gyula vezette szocialista párt jól ismerte fel ezt a helyzetet, és élt is a felkínálkozó lehetőséggel, amit viszont a liberális holdudvar számottevő része érdektelen kísérőjelenségnek tekintett. Jellegzetes mozzanat, hogy az SZDSZ környezetéből induló, s a civileknek átengedett kezdeményezésben a Charta idővel megalakuló szóvivői testületében egyetlen hivatásos politikus, az MSZP-s Vitányi Iván kapott helyet, miközben a mozgalom civil jellegének biztosítása érdekében az SZDSZ és a Fidesz politikusai is távol tartották magukat.

A szocialisták számára a liberális értelmiséghez a kapcsolatot ideológiai síkon a szekuláris-rationális értékrend és a rendszerváltás által rájuk kényszerített, többé-kevésbé bensővé váló demokratikus elkötelezettség jelentette. A párialetből való kikaszálódás érzelmi tömegbázisát azonban a rendszerváltás okozta létbizonytalanság keltette nosztalgia alapozta meg, hiszen e nosztalgia tárgya nem a hárommillió nincstelen Horthy-Magyarországa, hanem a késő Kádár-kor hárommillió gyarapodó kispolgárának fridsiderszocializmusa volt. A kollektív tudatnak ekkor még érzelmiileg átélt részét alkotta a két háború közti Magyarország reménytelen szegénysége és mozdulatlansága, a háborús szerep, melyet a nemzeti populizmus akkor még nem volt képes felülírni. (Húsz évvel később, két-három generáció távlatából ez a közvetlen életélmény kikopott a nemzet tudatából.) A hirtelen egzisztenciális bizonytalanságba kerülőkkel a rendszerváltás csak megtörtént, azt nem saját tettükként élték meg. A Kádár-kor beszűkülő lehetőségeivel szembeni indulatuk jórészt nem tudatos értékválasztásból táplálkozott, és a „Kádár-kor = lassú gyarapodás + biztonság” illúzióját a „demokrácia = gyors gyarapodás + biztonság” vágyával cserélték fel. A szocialisták feltámadása érzelmiileg akarva-akaratlanul ez utóbbi képletre épített, ezzel szemben az

SZDSZ „demokrácia = teljesítményen alapuló gyarapodás + piaci versenyen alapuló egyéni felelősség” ígérete kevésbé volt vonzó. A rendszerváltás során egzisztenciálisan is elbizonytalanodók nosztalgiája a jobboldali kormánnyal azonosított egzisztenciális bizonytalansággal szemben egykori biztonságukra vonatkozott. Az élő történelmi emlékezet ekkor még meggátolta, hogy a szociális populizmus tömegesen a nemzeti populizmussal társulhasson.

A Kónya-dolgozat után egy évvel megjelenő **Csurka-dolgozat** (1992. augusztus) már – az MDF konzervatív liberálisai (Debreczeni József, Elek István, Furmann Imre) szerint is – „komplett náci alapvetésnek” volt tekinthető, mely az akkor már súlyosan beteg Antall József lemondását követelve az MDF vezetéséért, politikai irányvonalának radikalizálásáért lépett fel. Ezzel az MDF-en belül nyílttá vált a mérsékelt és a szélsőjobboldali erők közötti küzdelem. Ez utóbbiak nem sokkal később létrehozták elkülönült szervezeti bázisukat, a Magyar Út Köröket. (Az általuk képviselt értékrendet illusztrálja, hogy miskolci szervezetük, mely Szemere Bertalan nevét vette föl, elállt a név használatától, mikor ez ellen a leszármazottak azzal az érveléssel tiltakoztak, hogy a reformkori liberális politikus ellenezte a halálbüntetést, a testi fenyítést, s a szabadságharc végső napjaiban ő nyújtotta be a zsidók emancipációjáról szóló törvényt. Ez a felvilágosítás eléggé „elrettentő” volt ahhoz, hogy a Magyar Út Körök többé ne használják az 1849-es miniszterelnök nevét.) Csurkáék, miután 1993 nyarán kiszorították őket a pártból, létrehozták az első, tömegeket utcára vinni képes szélsőjobboldali pártot, a MIÉP-et.

Csurkáék politikai erővé formálódó, kendőzetlenül szélsőjobboldali, nemzeti populista fellépése kellő lökést adott a Demokratikus Charta 1992. szeptemberi demonstrációjához. A váratlanul nagy létszámú, közel százezres parlament előtti tüntetésen a szónokok pártkötődése csak „másodlagos politikai jellegként” volt jelen. Bár a demonstráción a Fidesz még röplaposztással is részt vett, szónokkal nem képviseltette magát. A Charta szóvivői testületébe még 1991-es megalakulásakor delegálta ugyan Bozóki Andrást, de a kezdeményezés mozgalommá alakulását már vegyes érzelmekkel szemlélte. A Fidesznek nem a Charta tényleges szándékával, a jobboldali radikalizmus nyílt fellépése elleni tiltakozással volt problémája, még csak nem is az MDF szélsőjobbra nyitottságának kritikájával vagy az MSZP részvételével, hanem azzal, hogy a mozgalom, melyet nem tudott uralni, korlátozza mozgásszabadságát: csak domináns szerepben tudott együttműködést, közös fellépést elképzelni.

A dilemma valós volt, hiszen a liberális politikai erők chartás fellépése az úri Magyarország reinkarnációjával szemben egy általuk nem szándékolt, másodlagos politikai következménnyel járt: a szocialisták karanténbóli kijövetelével. Az antifasiszta harc mindenek elé helyezésével a chartás értelmiség a továbbiakban ráadásul megkérdőjelezte a szocialistákkal szembeni kritikai felvetések „időszerűségét” és jogosságát. Pedig az új rendszerben tiszta lappal indulni, a nem kívánt jelenségekkel szemben közösen fellépni még nem jelenthetett felmentést a múltnak a bűnei, a jelennek az erősödő nosztalgiára építő populizmusa és a jövőnek a szűk horizontú perspektívatlansága alól.

Könnyebb volt elméletben elfogadni a „demokratikus erők összefogásának” szükségességét, mint fizikai valókban együtt menetelni a „régis rendszer kiszolgálóinak” sokaságával: a „véletlenül” elvtársozó idős emberek barátinak szánt köszönetese közepette előttünk az egykori hivatásos békeharcos, volt KISZ KB-titkár, mögöttünk partizánszövetségesek, mellettünk a Jaruzelski-puccsot üdvözlő népszerű tévés személyiség. Ez az ellentmondásos élmény hozzájárult ahhoz, hogy az SZDSZ – mind a „nemzeti”, mind a „szociális” – jelző nélküli liberális pártként határozza meg önmagát.

Szocialista versus liberális internacionálé

Egy párt vilásképe nem feltétlen illeszthető könnyen a nemzetközi pártcsaládok által teremtett keretekbe. Ugyanakkor annak, hogy egy párt melyik nemzetközi pártcsoporthoz tartozik,

arculatot, politikát meghatározó jelentősége van. Megalakulása idején az SZDSZ még nem döntötte el, hogy a liberális vagy szociáldemokrata internacionáléba lép-e be. A szociáldemokrata – szocialista, illetve a szocialista – kommunista szópárok köznyelvi használatban tisztázatlan viszonya, utóbbi részben szinonimakénti használata, valamint a demokratikus ellenzék kommunista rendszerrel szembeni fellépése eleve kis esélyt adott arra, hogy a későbbi SZDSZ szociáldemokratának nevezze magát. A szabadság és szolidaritás pártjaként határozta meg magát, amivel a demokratikus ellenzék mindkét hagyományára épített. De míg a magántulajdonon alapuló szabadpiaci verseny **liberális** eszméje egy **intellektuálisan megszenvedett igazságként** viszonylag újonnan került az SZDSZ programjába, addig a SZETA **szociálisan érzékeny társadalmi elkötelezettsége érzelmileg mélyen élő hagyomány** volt a jórészt bölcsészekből, társadalomkutatókból rekrutálódott demokratikus ellenzék körében. A demokratikus ellenzék emberi jogi követelései pedig egyaránt illeszthetők voltak a liberális és szociáldemokrata értékvilágba. A kérdés eldöntetlenségét tükrözte a párt névválasztása is, amikor az alakuló ülésen az inkább liberális konnotációjú Szabad Polgárok Szövetsége helyett az e vonatkozásban semleges Szabad Demokraták Szövetsége elnevezésre esett a választás. Sokáig azonban nem lehetett halogatni a döntést, akkor sem, ha a párt egyik nemzetközi pártszövetséget sem érezte teljesen a testére, karakterére szabottnak.

A kelet-európai kemény diktatúrákban éles határvonal volt a tiltjuk és a támogatjuk világa között, melynek nyomán a szociáldemokrata érzelműek szinte automatikusan a tiltott zónába kerültek. Ezen országok ortodox kommunista pártjainak legfeljebb rendkívül sovány reformista szárnyuk lehetett. Ezzel szemben a puha diktatúra viszonyai között a szociáldemokrata érzelmű értelmiségiek az MSZMP-n belüli egyre bővülő lehetőségekkel rendelkező reformista szárnyat alkottak. Az öncenzúrázott szocdem érzület megfért a lelkükben az „emberarcú szocializmus” rendszert még szét nem feszítő igényével. Politikai realitásokat tudomásul vevő, fontolva haladó reformerekként részesei lehettek a puha diktatúra részben támogatott, nagyrészt türt világának. Azáltal, hogy a rendszerváltás felszámolta az MSZP hatalmi monopóliumát, lehetőséget teremtett arra, hogy míg a párt klasszikus ortodox szárnya jelentéktelen, parlamenten kívüli kis párttá (Munkáspárt) zsugorodott, addig a reformkommunistákból létrejövő MSZP az 1990-es választási vereség ellenére egy már nem ortodox kommunista, de még nem is nyugati értelemben vett szocdem pártként stabilizálja magát.

Ha az SZDSZ szociáldemokrata pártként definiálja magát, akkor vagy be kellett volna engednie soraiba a reformkommunista értelmiséget, vagy folyamatos vitában állt volna az MSZP-vel az „igazi szocdem” címért. A liberális pártok többségének társadalmi háttere ugyanakkor jelentősen eltért az SZDSZ-étől, s a gazdasági elképzeléseket nem számítva nézeteikben inkább jobbra álltak a párttól. Az a kérdés, hogy a politikai pártok melyik nemzetközi családjához tartozzanak, megszüntette a vita latens jellegét: dönteni kellett, hogy az SZDSZ a liberális vagy a szocialista internacionáléhoz csatlakozzon-e. Jelentős belső viták után az SZDSZ – a Fideszt követve – 1993-ban a Liberális Internacionálénak lett teljes jogú tagja. A lépésnek szimbolikus jelentősége is volt, hiszen a nemzetközi pártcsaládokhoz tartozás leképezte a magyar pártstruktúrát, megjelenítette a három eltérő értékrendű politikai csoportosulás hazai versengését: MDF, KDNP, kisgazdák: a keresztény és konzervatív pártok közössége; SZDSZ, Fidesz: Liberális Internacionálé; MSZP: Szocialista Internacionálé.

A liberális közép

Akár a chartás együttműködésben való szimbolikus részvétel (SZDSZ), akár az azzal szembeni fenntartás (Fidesz) jellemezte a liberális pártok politikáját, az igény, hogy a széthulló jobboldallal és a szükségszerűen hitelét vesztő MDF-fel szemben ne az MSZP jelentse a váltó politikai alternatívát, a két liberális pártot már korán tárgyalásra készítette az 1994-es választási együttműködésről. A közvélemény-kutatások sugallta papírforma szerint a két pártnak együtt volt esélye kormányváltó erőként sikerrel fellépni. Egy ilyen összefogás győzelmi esélyeinek realitásában azonban mindkét

párt komolyan kételkedett. A Fidesz 1993 nyarán mért 30 százalékot meghaladó népszerűségét elsősorban az általános pártellenes érzelmek táplálták, a pártpolitikából kiábrándultak a legkevésbé pártszerű párttal szimpatizáltak. Karakán szókimondásukat, fiatalságukat, alternatív karakterüket kedvelték, de éppen ezek miatt mégsem tekintették őket kormányzóképesnek. Ezek mellett a társadalmi beágyazottság és a kiterjedt szervezet hiánya következtében kimagaslóan magas népszerűségük ellenére egyetlen időközi választáson sem voltak sikeresek, szemben a kevésbé népszerű SZDSZ-szel, amelynek jelöltje 1992 őszén Békéscsabán legyőzte az MDF gazdasági miniszterét.

Az SZDSZ és a Fidesz választási együttműködése a közvélemény számára magától értetődőnek tetszett, hiszen szorosan együttműködtek az ellenzéki kerekasztal tárgyalásain, közösen léptek fel a négyigenes népszavazás és a Duna-gate ügyében, valamint azonos nemzetközi pártcsalád tagjai voltak. A demokratikus ellenzék a békés rendszerváltás során sem kétpólusú pártrendszerben (kommunisták versus antikommunisták) gondolkodott, hanem az antikommunizmus és diktatúraellenesség különböző irányzatait intézményesen elkülönült politikai alternatívákként kívánta megjeleníteni (SZDSZ versus MDF), hasonlóképpen az MDF-fel szembeni alternatívákban sem a népfrontos egybemosódást, hanem a szocialistákkal is szemben álló harmadik, polgári-liberális pólus felmutatását képviselte. A két liberális párt viszonyát azonban – akkor még a közvélemény számára nem érzékelhető – bizalmatlanság terhelte.

Az SZDSZ bizalmatlanságát az Antall József és Orbán Viktor közötti kapcsolatról szóló hírek is táplálták. Antall, látva egyrészt az MDF térvészését, radikálisainak kitörését a karámból, másrészt koalíciós partnere, a kiscgazdák kormányzást veszélyeztető szétesését, távlatosan a kormányzásba 1994 után bevonható, új partner után nézett. A miniszterelnöknek jócskán volt hajlama történelmi analógiákban látni a világot. Az SZDSZ-t leginkább Jászi Oszkár polgári radikalizmusának szükségszerűen kis párttá zsugorodó és konzervatív szempontból reménytelen utódjának vélte. Ugyanakkor ismerte és elfogadta az ismert sémát: a valamire való politikus fiatalon baloldali és radikális, hogy később konzervatív és mérsékelt lehessen. Az, hogy földi királyságát a halálos ágyon átruházta volna a tékozló fiúra, persze csak utólagosan konstruált legenda, de Antall a még szertelen és nyers modorú, ambiciózus Orbánban láthatta azt a politikai tehetséget, amelyet annyira hiányolt környezetéből. Gondolhatta, hogy a koreografált szembenállás a választások után szükség esetén koalíciós együttműködéssé lesz formálható az ifjonti vadhajítások – lásd Higgins professzor – visszanyesésével. A Fidesz – az új, a Charta létrejötté nyomán kialakult helyzetben – érzékelte, hogy a liberális baloldalon nem nyílik számára tartósan elfoglalható tér, mert ezt az SZDSZ középmezője ideológiailag és generációsan is kitölti, a baloldali mezőt pedig az MSZP veszi újra birtokba. Ugyanakkor látva az anakronisztikus jobboldali erők szétesését, 1992–93 fordulóján megkezdte menetelését a gazdátlanra váló világ meghódításáért. Ennek első nyilvános, szimbolikus gesztusa a pártnak immár mint nemzeti liberálisnak az önmeghatározása volt. Nem lehetett nem észrevenni az új meghatározásban rejlő kettős üzenetet: egyszerre kíván szabadulni liberalizmusuknak a közvéleményben élő alternatív-polgárpukkasztó és „zsidó” konnotációjától. Amikor két liberális párt közül az egyik hirtelen „nemzeti liberálissá” minősíti magát, annak indirekt üzenete az, hogy a másik, az SZDSZ a jobboldali közbeszédben használt módon liberális, vagyis nemzetidegen és zsidó. 1993 nyarán, amikor nyilvánosságra került az MDF és a Fidesz közös székházügye, az SZDSZ számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy ilyen ügy igényelte bizalmi viszony egy kormányzó és egy ellenzéki párt között valamilyen távlatos együttműködés közvetett bizonyítéka.

A Fidesz bizalmatlanságát az táplálta, hogy az SZDSZ chartás involváltságának létrejöttét elképzelhetetlennek tartották a szocialistákkal mint párttal való szorosabb együttműködés nélkül. Nem hitték, hogy ez a helyzetből adódó sodródás volt, amit nem a pártok háttéralkuja, hanem a liberális és reformista baloldali értelmiség társasági összefonódása mozgatott. Rövid távon az SZDSZ választóiért harcoltak, s bizalmatlanságát nyilvánosan túlhangsúlyozva igyekeztek elhitetni az antikommunista választókkal: ha ők nem vigyáznak, a másik párt összeáll a szocialistákkal. A

Charta, majd később az SZDSZ MSZP-vel kötött koalíciója a beállításukban már kerek összeesküvéssé írta át a múltat. Erre az érzésre épített később a Fidesz SZDSZ-ellenes retorikája: „Összenő, ami összetartozik.”

Ödipusz-komplexus: SZDSZ–Fidesz viszony

Az egykori demokratikus ellenzék vezető generációját a negyvenes évek közepén születettek alkották, akik a hatvanas évek második felében fejezték be egyetemi tanulmányaikat. A hetvenes években találkozásuk az 56-osokkal egyszerre hozott ideológiai és generációs színesedést. A kritikai értelmiség elleni 1973-as retorziók, majd a demokratikus ellenzék szervezeti csíráinak megjelenését követően több hullámban került sor az egymást követő értelmiségi generációk elkötelezett tehetségeinek többé-kevésbé tudatos bekapcsolására a disszidensek társasági életébe. Ez a törekvés a még egyetemistákra nem terjedt ki, mert elkerülendőnek tartották, hogy az ellenzékkel fennálló nyílt kapcsolat miatti retorzióként még a diploma megszerzése előtt eltávolítsák őket az egyetemekről. Ezzel együtt az egyetemisták, különösen a szakkollégiumok érdeklődő diákjai a nyolcvanas évek szamizdatjain nőttek fel, s olykor látogatták a repülőegyetemek előadásait is. Közülük az eltökéltebbek diplomát szerezve szorosabb kapcsolatba kerültek a demokratikus ellenzékkel. Így az 1987-ben végzett Orbán Viktor már résztvevője volt a „Társadalmi szerződésről” folytatott vitáknak. Az 1986 után sokasodó autonóm civil szervezetek és politikai kezdeményezések sorában 1988 tavaszán radikális hangütést jelentett a KISZ-szel szembeni alternatív ifjúsági szervezet, a Fidesz megalakulása. Ez magától értetődően vált részesévé a népi írók által vezetett MDF riválisaként 1988 májusában megalakult, a demokratikus ellenzék által irányított Szabad Kezdeményezések Hálózatának. A Fideszt karakán, a demokratikus ellenzékkel távolságot nem tartó hangvétele miatt a közvélemény a demokratikus ellenzék ifjúsági tagozataként könyvelte el. Az ellenzék idősebb generációja a magabiztos, gyors észjárású, határozottan – nem a puha diktatúra értelmiségi rébuszaiban – fogalmazó Orbán Vikort egyenesen ajnározta. Úgy tekintett rá, mint a fiatal, alternatív politikusi generáció értelmiségi szorongásuktól mentes ígéretére.

Az SZDSZ a Fideszt nem hogy riválisának, inkább fiatalabbik énjének, jövőbeli utánpótlása forrásának tekintette. Az ellenzéki kerekasztal tárgyalásain a Liga szakszervezetekkel kiegészülve együtt képezték liberális-radikális ellensúlyt az MDF által dominált keresztény-nemzeti pártokkal és szervezetekkel szemben. A Fidesz, elfogadva az SZDSZ eljárását, nem írta alá, de nem is vétózta meg az 1989. szeptemberi Nemzeti Kerekasztal-megállapodást, s csatlakozott az SZDSZ által meghirdetett négyigenes népszavazáshoz. 1990 januárjában a kommunista titkosszolgálatok ellenzékkel szembeni működését leleplező Duna-gate botrány nyilvános kommunikációjába az SZDSZ beemelte a Fideszt is. Saját szervezeteinek tömeges kiépítése mellett segített létrehozni a Fidesz helyi szervezeteit is; megkönnyítve az országos listaállítás lehetőségét az SZDSZ-szervezetek is gyűjtötték számukra a kopogtatócédulákat, szimpatizánsai pedig az SZDSZ egyéni jelöltjei mellett a Fidesz listájára szavazva tömegesen osztották meg szavazataikat az 1990-es országgyűlési választásokon. A kezdeti időkben a kettős párttagság – az általánosan szokásos tilalom alóli kivételként – az SZDSZ és a Fidesz között még elfogadott és meglehetősen elterjedt volt.

A Fidesz alternatív-liberális értékrendje ellenére a közvélemény előtt elvált szülők – a népies MDF és az urbánus SZDSZ – gyermekeként pozicionálta magát, melynek valóság tartalmát az adta, hogy a kollégista fiúk közössége származásában inkább az MDF-re, választott értékrendjében inkább az SZDSZ-re ütött. Az SZDSZ ezt az önmeghatározást egyszerre tekintette a kamasz elszakadási igényének, és egy olyan taktikai húzásnak, mely a liberális erők együttes mozgásterét is bővíti. Ez a pozíció a Fidesznek lehetővé tette, hogy egyrészt a szélesebb értelmiségi közvélemény a sok évtizedes urbánus-népies ellentét meghaladása letéteményesének tekintse, másrészt hogy a nagy liberális párt kis szövetségesének szerepével szemben önálló pozíciót foglaljon le, harmadrészt pedig megteremtette a lelki és kommunikációs alapot a veszekedő pártokból (MDF–SZDSZ) kiábránduló pártellenes, protesztzimpátiáinak begyűjtésére. E szervezeti pozicionálás igényének rendeltek alá szinte minden kérdést. Ha egy politikai kérdés felmerült, Haraszti Miklós szellemes

cikkének címét idézve, megszólalt a „zsebkakukk”: „fölibük”, „közibük”. (Haraszi Miklós: Zsebkakukk, Magyar Hírlap 1991.) Fölibük, azaz az MDF és az SZDSZ fölé, jelezve, hogy gyarló vitáik aktuális tárgya egy emelkedettebb perspektívából lenne megoldható; illetve közibük, azaz az általuk javasolt kompromisszumos javaslattal kellene kimozdítani a két szemben álló felet parttalan és öncélú vitáikból.

Az SZDSZ demokratikus ellenzéki politikai szocializációja nem ismerte és nem fogadta el, hogy a szervezeti önérdeken alapuló politizálás felülírhatja az értékrend képviselését. Akárhányszor felmerült a későbbiekben, hogy valamilyen döntés esetleg ellenkezik az SZDSZ mint párt érdekeivel, a „pártszempont” érvényesítésének még a kísérlete is – az amatőr profira jellemző módon – amorálisnak, s így politikailag elfogadhatatlannak minősült. A Fidesz e pártszempontú praktikáira az SZDSZ szülői elnézéssel tekintett, mivel úgy gondolták, hogy ezeknek azért határt szab a mögöttes radikális-liberális értékrend, melyet a nagyobbik liberális pártnál olykor kevesebb kompromisszummal képvisel, s ez még jó ideig meghatározta a párt karakterét. Ennek kifejeződése volt többek közt a Fidesz kivonulása a parlamentből a Trianoni emléknapon; kemény fellépése az állam és az egyház szétválasztásáért; erőteljes tiltakozása a hittanoktatás tanórai keretbe állításának kísérletével és reprivatizáció bármilyen formájával szemben, de ilyen volt a kormány – akkor még szokatlan élességű – hazuggá nyilvánítása, a kormányprogram gyenge dolgozatnak minősítése és messze nem utolsó sorban Csurka dolgozatának nagyon kemény visszautasítása. Még a liberális mezőben történő pozíciófoglalás kései, esélytelen, de felvetésének módjában már demagóg kísérlete volt a magyar Moncloa-paktum (az MDF-es igazságtételi szándékkal szemben a múlt spanyol mintájú lezárásának) meghirdetése is.

Az SZDSZ-t ugyanakkor meglepte a Fidesz vele szemben néhány méltánytalannak tekintett korai fellépése. Ilyen volt például, amikor 1990 tavaszán a jelöltállítási eljárás és egyeztetés során a Fidesz sajtótájékoztatón támadta meg az SZDSZ-t, állítván, hogy emblematikus embereinek célzott indításával a Fidesz ismert személyiségeinek esélyeit kívánja rontani. Vagy például a március 15-e megünneplésének módjáról folytatott vita, amelyben („közibük”) váratlanul magára hagyta az e kérdésben elszigetelődő SZDSZ-t. Ugyancsak pusztán a Fidesz szervezeti önérdekét szolgálta az ország kormányozhatósága, a képvisleti demokrácia intézményrendszerének stabilizálása érdekében kötött, az MDF és SZDSZ kölcsönös önkorlátozására épülő megállapodás („fölibük”) paktumnak bélyegzése. De az igazán váratlan az volt, hogy különleges feltételekhez kötötték a 36 százalékot elért SZDSZ listavezetőjének, Demszky Gábornak a közgyűlés általi főpolgármesterré választásához szükséges támogatást, s hogy – kisebbségi kormányzásra kényszerítve az SZDSZ-t – az összemosódás elkerülése érdekében kimaradtak a főváros kormányzásából. Még legabszurdabbnak tetsző követelésük, hogy Demszky Gábor parlamenti nemzetbiztonsági bizottsági elnöki helyére a fideszes Kövér Lászlót támogassa az SZDSZ, is teljesült. Csak a későbbi évek mutatták meg, hogy ez a pozíció miért is volt olyan fontos számukra.

Ezeket a méltánytalanságokat az SZDSZ elnézően a Fidesz kamaszkori, „szülőktől” való leválási folyamata esetlenségeinek tekintette. 1993-ra, a Fidesz „jobbra át”-jének kezdetére azonban az SZDSZ számára mind világosabbá vált, hogy a szervezeti pozicionálás mögött rejlő hatalmi szándékok felülírják a liberális értékrendet, s ha az előbbi érvényesítéséért világnézetet kell váltani, megteszik. Folyamatosan épültek le belső morális és ideológiai korlátaik. S az érzelmileg egyszerre SZDSZ-es és fideszes kötődésű liberális holdudvar önvádló szülőként próbálta megérteni, mit rontott el, s kereste felelősségét abban, hogy a gyerek ilyen lett. Hosszú éveknek kellett elteln ahhoz, hogy belássák, az Orbánban a vidéki kis- és középkáder származású kollégista fiúk gyanakvásából és frusztráltságából fakadó indulat a fővárosi, többgenerációs értelmiségiekkel szemben hatalomorientált politikai személyiségének meghatározójává vált. Fokozatosan cserélte fel a polgári emancipációs stratégiát a hódítás és szerzés stratégiájával: „A Fideszt, mint legkisebb fiút, népmesei hevülete hajtotta, hogy elinduljon a gazdagságot jelentő aranyrészvényt megkeresni. De sehol sem találta, mert azt a két gonosz, a »komcsi« és a »multi« már elorozta. Bolyongása közben összetalálkozott és frigyre lépett a kommunizmus időszakában maradék vagyonából is

kisemmizett és a rendszerváltás során is hoppon maradt történelmi keresztény középosztálybeli úrilánnyal. Elhatározták, hogy igazságot szolgáltatnak maguknak, s megszerzik jussukat – bármi áron.” (Magyar Bálint: *A visszautasíthatatlan kétharmados ajánlat, Népszabadság, 2011. március 12.*) Elvált szülők gyermekeként liberális apját (SZDSZ) megtagadta, konzervatív anyját (MDF) felfalta.

Szándékteszt: SZDSZ–Fidesz tárgyalások a választási és kormányzati együttműködésről

1993 tavaszán a kölcsönös és mélyülő bizalmatlanság jegyében kezdődtek a liberális közép létrehozására irányuló tárgyalások: mintha a meghirdetett közös életet az eljövendő, de még nem kimondható válás szemszögéből szemlélnék, ahol csak az a kérdés, hogy azt kinek a hűtlensége miatt mondják majd ki. Az SZDSZ a tárgyalásokat egyfajta hűség- és őszinteségpróbának is tekintette a Fidesz valódi szándékait illetően, míg a Fidesz az SZDSZ megmentésének igyekezett beállítani az MSZP-től, tovább mélyítve ezzel a bizalmatlanságot.

Az SZDSZ ügyvivői testülete a kampányfőnök (Magyar) előterjesztése alapján az alábbi megállapodási javaslatot tette: „Amennyiben a választások eredményeképpen az SZDSZ vagy a Fidesz lenne a legnagyobb parlamenti párt, a nagyobb párt a parlamenti eredménnyel összhangban felkéri a másikat a kormányban való részvételre, és együtt tárgyalnak tovább a többi párttal a kormány megalakításáról. Amennyiben a legnagyobb parlamenti párt nem a két párt közül kerül ki, s ez a párt felkéri az SZDSZ-t vagy a Fideszt a kormányban való részvételre, a felek csak közösen folytatnak kormánykoalíciós tárgyalásokat a bármelyiküket külön felkérő párttal. Az SZDSZ és a Fidesz kötelezettséget vállal arra, hogy csak együtt lépnek be a kormányba, vagy együtt maradnak ellenzékben.” (Magyar Bálint: *Feljegyzés az ügyvivői testület részére az SZDSZ-Fidesz megbeszélésekről a választási együttműködés tárgyában, 1993. május 25.*) A mintegy másfél hónapig tartó tárgyalások során e javaslatot a Fidesz nem fogadta el, nem vállalt kötelezettséget arra, hogy a kormányzati szerepvállalást illetően a két párt „politikai tandemet” alkosson, mint ahogy arra sem, hogy a bármelyikőjüket érintő negatív kampány ellen együttesen lépjenek fel. Pedig a pártelnök Pető még azt is felvetette, hogy az SZDSZ kész a Fidesz által megnevezett közös miniszterelnök-jelöltet támogatni. Orbán azt hitte, hogy a javaslat a Fideszen belüli – Fodor vezette – belső ellenzékének támogatására tett kísérlet. Fel sem tételezte, hogy Pető közös miniszterelnök-jelöltként magától értetődően Orbánra gondolt. Ilyen önzetlen amatőrséget egy politikai rivális részéről el sem tudott képzelni.

A megállapodás végül – szerteágazó apró részletei ellenére – két lényegi elemre zsugorodott: egyrészt a polgári közép együttműködésébe beemelte az Agrárszövetséget és a Vállalkozók Pártját, s kizárta a két forduló közti együttműködést mind a kormányzó pártokkal, mind az MSZP-vel; másrészt szabályozta az SZDSZ és Fidesz közti második fordulós – korántsem automatikus – visszalépési rendet.

Az, hogy a Fidesz elutasította a közös kormányzási kötelezettséget és a közös fellépés szolidaritását az esetleges negatív kampány ellen, az SZDSZ számára világossá tette, hogy a megállapodás a Fidesznek a jobboldal irányába tett elmozdulását takaró fügefalevél.